

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ

Learning Management in Social Studies According to Buddhist Principles

¹พิชิต เชาว์ชาญ

¹Phichit Chaochan

¹หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹Doctor of Education in Teaching Social Studies

Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

¹Corresponding Author's Email: phichit.cha@mcu.ac.th

Received: November 15, 2023; **Revised:** May 18, 2026; **Accepted:** May 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ โดยบูรณาการหลักการเรียนรู้ตามแนวพระพุทธศาสนา 3 ประการ ได้แก่ 1) การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง คือ การสร้างฉันทะให้ผู้เรียนเกิดความรักและความพอใจในการเรียน อันนำไปสู่วิริยะ คือ ความเพียรพยายามในการแสวงหาความรู้ จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ต่อการเรียน และวิมังสา คือ การรู้จักตรวจสอบและพัฒนาตนเอง 2) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ เพื่อให้ผู้เรียนเกิดปัญญาและความรู้แจ้งเห็นจริงจากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง และ 3) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน โดยจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความสุขและความสนใจของผู้เรียน เช่น การเรียนรู้ผ่านการเล่น การเล่านิทาน การใช้กรณีศึกษา และการฝึกปฏิบัติจริง ซึ่งล้วนช่วยให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

คำสำคัญ: การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา; หลักแนวพุทธ

Abstract

This article aims to present new knowledge regarding social studies learning management based on Buddhist principles by integrating three key principles of Buddhist learning: (1) learning must begin with the self, which involves cultivating “chanda” (wholesome desire) so that learners develop love and satisfaction in learning, leading to “viriya” (effort and perseverance in seeking knowledge), “citta” (mindfulness and attentiveness in learning), and “vimamsa” (self-reflection and self-improvement); (2) learning must be accompanied by practice in order for learners to develop wisdom and direct insight through hands-on experience; and (3) learning must be combined with enjoyment by organizing

learning activities that promote happiness and interest among learners, such as play-based learning, storytelling, case studies, and practical training, all of which help learners gain deeper understanding and be able to apply knowledge appropriately in their daily lives.

Keywords: Social Studies Learning Management; Buddhist Principles

บทนำ

ในการจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา ซึ่งเป็นรายวิชาหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน ให้สามารถเรียนรู้การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างมีความสุข ตลอดจนสามารถนำเอาความรู้ ความเข้าใจนั้นไปปรับใช้ให้เข้ากับสภาพสังคมที่แปรเปลี่ยนได้อย่างเหมาะสม สมดุล และยั่งยืน จุดมุ่งหมายสำคัญของรายวิชาสังคมศึกษาโดยส่วนใหญ่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้มีทักษะต่าง ๆ เช่น ทักษะทางสังคม ทักษะการคิด ทักษะการตัดสินใจ และทักษะการแก้ปัญหา ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตของผู้เรียนให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมในการสร้างพลเมืองดีของประเทศ อันเป็นรากฐานของพลโลกต่อไป ดังนั้น การจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษา หรือสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม จึงต้องใช้วิธีการเรียนรู้ที่จะช่วยสร้างเสริมเติมเต็มประสบการณ์ให้ผู้เรียนได้ใช้สติปัญญา ความรู้ ความคิด ความสามารถ ทักษะ ค่านิยม และเจตคติที่ดี ตลอดจนต้องจัดให้เหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของผู้เรียน ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมจัดการเรียนรู้ของตนเอง พัฒนาและขยายความคิดของตนเองจากความรู้ที่ได้เรียน (วิภา พรธณ พินลา และวิภาดา พินลา, 2561)

การปฏิรูประบบการจัดการเรียนรู้เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการปฏิรูปการศึกษา ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ครูผู้สอนจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาทของตนเองจากการเป็นผู้บอกความรู้ให้จบไปในแต่ละครั้งที่เข้าสอน มาเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียน กล่าวคือ เป็นผู้กระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุน และจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาให้เต็มศักยภาพ ความสามารถ ความถนัด และความสนใจของแต่ละบุคคล และต้องจัดกิจกรรมที่ฝึกให้ผู้เรียนได้ศึกษาค้นคว้า และลงมือปฏิบัติจริง ฝึกการคิด วิเคราะห์ วิจัย สร้างสรรค์ และค้นพบด้วยตนเอง ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาค้นคว้า มิใช่ความรู้ที่ได้รับจากครูผู้สอน แต่เพียงแหล่งเดียว โดยครูผู้สอนต้องสอนวิธีแสวงหาความรู้มากกว่าสอนตัวความรู้ สอนการคิดมากกว่าสอนให้ท่องจำ สอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญมากกว่าเน้นที่เนื้อหาวิชา วิธีการเหล่านี้ช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีนิสัยสนใจใฝ่หาความรู้ด้วยตนเอง รักการเรียนรู้ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ อันนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิต (วิชัย ต้นศิริ, 2547)

จากที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนจึงมีความสนใจในการศึกษาการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักแนวพุทธ เพื่อนำเสนอแนวทางและองค์ความรู้ใหม่ในประเด็นดังกล่าว อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมในปัจจุบัน ตลอดจนส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีคุณธรรม จริยธรรม มีปัญญา และสามารถดำรงตนอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษา

หลังการสอนสังคมศึกษา (Teaching Social Studies) คือ การถ่ายทอด อบรม การแลกเปลี่ยน กระบวนการปรับการสอน หรือการถ่ายทอดความรู้ของครูสู่ผู้เรียน ซึ่งเป็นแนวคิดที่ปรับวิธีคิด เปลี่ยนวิธีการสอน โดยครูออกแบบการเรียนรู้จากการตั้งคำถามเพื่อให้ผู้เรียนคิดและสืบค้นข้อมูล เรียนรู้จากกิจกรรมที่หลากหลาย ฝึกให้ผู้เรียนมีทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต แล้วให้ผู้เรียนสะท้อนความคิด ซึ่งสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ โดยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ซึ่งเน้นให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติที่น่าสนใจ 6 วิธี คือ 1) จัดการเรียนรู้แบบใช้ปัญหาเป็นฐาน (Problem-based Learning) 2) การจัดการเรียนรู้แบบโครงงาน (Project-based Learning) 3) การจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (Participatory Learning: PL) 4) การเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมเป็นฐาน (Action-based Learning) 5) การเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authentic Learning) และ 6) การจัดการเรียนรู้แบบ Brain-based Learning: การใช้สมองเป็นฐานในการเรียนรู้ (BBL) รวมทั้งรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่ แจ็ก หม่า เสนอว่า ครูต้องเปลี่ยนวิธีการสอนจากเดิมที่เน้นความรู้เป็นหลัก (Knowledge-based) มาเป็นสอนแนวทางใหม่ เพื่อให้มีการเรียนรู้สิ่งต่อไปนี้ ความชำนาญ (Skills) ค่านิยม (Values) ความศรัทธา (Believing) คิดอิสระ (Independent Thinking) ทำงานเป็นทีม (Team Work) แคร่คนอื่น (Care for Others) กีฬา (Sports) ดนตรี (Music) ศิลปะ (Art) สอนสิ่งที่ทำให้เป็นคน (Human) และสอนสิ่งที่โดดเด่นเฉพาะ (Unique)

การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นการจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิต ความสามารถ และความสนใจของผู้เรียน โดยให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมและลงมือปฏิบัติจริงทุกขั้นตอนจนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งมีหลักการที่สำคัญ คือ 1) ให้ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้ด้วยตนเอง โดยการแสวงหาข้อมูล ศึกษาทำความเข้าใจ คิดวิเคราะห์ ตีความ แปลความ สร้างความหมายแก่ตนเอง สรุปข้อความรู้ได้ 2) ให้ผู้เรียนมีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ให้มากที่สุด 3) ให้ผู้เรียนมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และได้เรียนรู้จากกันและกัน ได้แลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิด และประสบการณ์แก่กันและกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ 4) ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ “กระบวนการ” ควบคู่ไปกับ “ผลงานหรือข้อความรู้ที่สรุปได้” และ 5) ให้ผู้เรียนนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ในชีวิตจริง ซึ่งแนวความคิดในการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญในการเรียนรู้ โดยผสมผสานแนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาชาวตะวันตกเข้ากับแนวคิดในทางพระพุทธศาสนา โดยสรุปเป็นหลักการได้ 3 ประการ (บุรชัย ศิริมหาสาคร, 2545) คือ

1. การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) จุดมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของเบ็น แฮร์ริส (Ben M. Haris) มีอยู่ 4 ประการ คือ “KUSA” (คุซ่า) ได้แก่ 1) การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transmission) 2) พัฒนาความเข้าใจ (Improve Understanding) 3) ให้ทักษะ (Skill Development) 4) เปลี่ยนแปลงเจตคติ (Changing Value Attitude) มีคำถามที่น่าคิดอยู่ว่า จุดมุ่งหมายในข้อใดมีความสำคัญต่อผู้เรียนมากที่สุด คำตอบคือ การเปลี่ยนแปลงเจตคติของผู้เรียน ด้วยความเชื่อในทางพระพุทธศาสนาใช้คำว่า สอนให้เกิดฉันทะ คือ ความรู้สึกรักในสิ่งที่เรียน เพราะถ้ามีฉันทะ จะเกิดวิริยะ ความเพียรพยายามที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติม เกิดจิตตะ ความเอาใจใส่ไม่ทอดทิ้งการเรียน และเกิดวิมังสา คือ การตรวจสอบตนเองเพื่อปรับปรุงการเรียนให้ดีขึ้น ดังนั้น ถ้าครูสามารถสอนให้นักเรียนเกิดเจตคติที่ดีในการเรียนได้ นักเรียนก็จะ

แสวงหาความรู้ (Knowledge) เพื่อเพิ่มพูนความเข้าใจ (Understanding) และฝึกฝนให้มีทักษะ (Skill) ตามจุดมุ่งหมายของการศึกษาอย่างครบถ้วน

2. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ (Learning by Doing) การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบจุดมุ่งหมายทางการศึกษากับจุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา จะพบข้อความรู้ที่น่าสนใจ อันจะนำไปสู่กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ กระบวนการสอนของครูที่สามารถดึงเอาศักยภาพของผู้เรียนออกมาเพื่อพัฒนาความเจริญงอกงาม จุดมุ่งหมายของการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือ ต้องการให้ผู้เรียนเกิดปัญญา คือ ความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง ได้แก่ รู้จักทุกข์ (ปัญหา) รู้สาเหตุของปัญหา (สมุทัย) รู้วิธีแก้ทุกข์ (นิโรธ) และรู้ถึงผลที่จะเกิดขึ้นเมื่อใช้วิธีแก้ปัญหาดังนั้น ๆ (มรรค) ปัญญาที่ว่านี้มีอยู่ 3 ประการ ได้แก่ สุตมยปัญญา คือ ปัญญาที่ได้จากการฟังหรือการอ่าน จินตมยปัญญา คือ ปัญญาที่ได้จากการนำเรื่องที่ฟังหรือเรื่องที่อ่านมาคิด พิจารณาจนมีความรู้ลึกซึ้งแตกฉานในเรื่องนั้นมากขึ้น และภาวนามยปัญญา คือ ปัญญาที่เกิดจากการลงมือปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นปัญญาสูงสุดในพระพุทธศาสนา

3. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน (Enjoy Learning) หมายถึง การเรียนรู้ที่เน้นความสนุกสนาน มีความสุข ไม่เครียดในการเรียน เป็นลักษณะการเรียนรู้แบบเล่นปนเรียน (Play and Learn) เป็นการเรียนรู้ที่ช่วยให้เกิดความเข้าใจมากที่สุด แบบยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลางของการเรียนรู้ และเข้ากับการจัดการเรียนรู้ที่ใช้กิจกรรมเป็นฐาน จึงทำให้ไม่เบื่อหน่าย และเกิดเจตคติที่ดี หรือมีฉันทะ ความพอใจต่อการเรียน ความสนุกสนานมิได้หมายถึงการสร้างความตลกขบขัน หรือทำให้ผู้เรียนหัวเราะอย่างมีความสุขเท่านั้น แต่หมายรวมถึงบทเรียนนั้นมีความน่าสนใจ ผู้เรียนมีความสุขที่ได้หลุดพ้นจากความไม่รู้ เช่นกับพระพุทธเจ้าที่ได้เสวยวิมุตติสุข การทำให้เด็กชอบในวิชาที่เรียนนั้นมีหลายวิธี เช่น การใช้วิธีเล่นเป็นเรียน (Play Way: Playing is Learning)

ดังนั้น กล่าวโดยสรุปในทรรศนะของผู้เขียน การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถดำรงชีวิตและอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างเหมาะสม โดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้คิด วิเคราะห์ สืบค้น และลงมือปฏิบัติจริงผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย อีกทั้งยังส่งเสริมทักษะการคิด การแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน และการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับบริบทของสังคม

หลักการและความสำคัญในการเรียนรู้สาระสังคมศึกษา

ในยุคที่ความรู้ คือ อำนาจ แต่ขาดจรรยา มารยาท ทางพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทอย่างไร ในการจัดการเรียนการสอนสาระการเรียนรู้ สังคมศึกษา กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ได้กำหนด องค์ความรู้ ทักษะและคุณลักษณะสำคัญที่เป็น จุดเน้นในการพัฒนาผู้เรียน คือ สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมไทย และ สังคมโลกอย่างสันติสุข การเป็นพลเมืองที่ดี ศรัทธา ในหลักธรรมของศาสนา การเห็นคุณค่าของ

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมความรักชาติและความภูมิใจในความเป็นคนไทย (พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญแถม), 2561)

ดังนั้น การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาจึงมีความสำคัญในด้านการพัฒนาคุณลักษณะต่างๆของผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี มีเหตุผลด้วยกุศลจิตคิดสร้างสรรค์มั่นในคุณธรรม และสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมว่าด้วยการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีความเชื่อมสัมพันธ์กันและมีความแตกต่างกันอย่างหลากหลายได้กำหนดสาระต่าง ๆ ไว้ ดังนี้

1. ศาสนา ศีลธรรมและจริยธรรม แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาหรือศาสนาที่ตนนับถือ การนำหลักธรรมคำสอนไปปฏิบัติในการพัฒนาตนเอง และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข มีค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมและส่วนรวม

2. หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิต ระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบันการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ลักษณะและความสำคัญ ความแตกต่างและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ปลูกฝังค่านิยมที่ดีมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตอย่างสันติสุขในสังคมไทยและสังคมโลก

3. เศรษฐศาสตร์ การผลิต การแจกจ่าย และการบริโภคสินค้าและบริการ การบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างมีประสิทธิภาพ และการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน

4. ประวัติศาสตร์ เวลา และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์ พัฒนาการของมนุษยชาติจากอดีตถึงปัจจุบัน ความสัมพันธ์และเปลี่ยนแปลงของเหตุการณ์ต่างๆ ความเป็นมาของชาติไทย แหล่งอารยธรรมที่สำคัญของโลกและ

5. ภูมิศาสตร์ ลักษณะของโลกทางกายภาพแหล่งทรัพยากร ภูมิอากาศของประเทศไทยและภูมิภาคต่างๆ ของโลก การใช้แผนที่และเครื่องมือทางภูมิศาสตร์ ความสัมพันธ์กันของสิ่งต่างๆ ในระบบธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551)

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมจัดเป็น 5 สาระ คือ สาระศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม สาระหน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม สาระเศรษฐศาสตร์ สาระประวัติศาสตร์ และสาระภูมิศาสตร์ มีจุดมุ่งจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนเกิดทักษะเข้าใจการดำรงชีวิตของมนุษย์และการอยู่ร่วมกันกับคนในสังคม การปรับตัวตามสภาพแวดล้อม การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุดเรียนรู้และเข้าใจถึงการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงตามยุคสมัยและกาลเวลา ทำให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจในตนเองและผู้อื่น มีความอดทน อดกลั้น ยอมรับในความแตกต่าง มีคุณธรรมจริยธรรม สามารถนำความรู้ไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ และสังคมโลก

การสอนสังคัมศึกษาตามหลักแนวพุทธ

ปรัชญาพื้นฐานการสอนของพระพุทธศาสนา มีลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งที่ต่างจากศาสนาทั่วไป โดยมีปัญหาเป็นสำคัญ ไม่บังคับศรัทธา ให้เสรีภาพทางความคิด ไม่เรียกร้องและบังคับความเชื่อ ไม่กำหนดข้อปฏิบัติที่บังคับแก่ศาสนิกชน แต่ให้พิจารณาเลือกตัดสินใจด้วยตนเอง เรียกว่า ศาสนาแห่งปัญญา และสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงสอน คือ การศึกษาหรือสิกขา เป็นสาระสำคัญของการสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ด้าน โดยสอดคล้องกับองค์ประกอบและการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่มี 3 ด้าน คือ พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา มีสาระสำคัญ (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2540) คือ 1) ศีล คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรมทางกาย วาจา อย่างถูกต้องมีผลดี 2) สมาธิ คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจิตเป็นฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามเจตจำนงหรือแรงจูงใจที่มีอยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตได้รับการพัฒนาดังกล่าวแล้ว ก็จะควบคุมและนำพฤติกรรมไปในทางที่ดีงามได้ และ 3) ปัญญา คือ พัฒนาปัญญาช่วยให้การดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ ประสบความสำเร็จในชีวิต และช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตที่ดีงาม

หลักการสอนของพระพุทธเจ้า คำว่า การสอน (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559) ตรงกับคำบาลีว่า อนุสาสนี คือ การพร่ำสอน การสอนบ่อย ๆ จัดเป็นเรื่องสำคัญของพระพุทธศาสนา เรียกว่า อนุสาสนีปาฏิหาริยะ การสอนคือกรรมวิธีสำหรับเร้าให้ผู้เรียนเกิดความรู้ในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงสูงสุด การสอนที่จะมีผลดีนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เช่น สติปัญญาและความเอาใจใส่ของนักเรียน ความรู้ความสามารถและความเอาใจใส่ของครู ตลอดจนวิธีการสอนที่ดีด้วย พระพุทธเจ้าทรงเป็นครูชั้นยอดพระองค์หนึ่ง ทรงสามารถสอนให้คนเกิดความรู้ถึงขั้นวิชชญาณ และสัมโพธิญาณได้ด้วยการพูดธรรมดา และสามารถให้ผู้ฟังรู้ถึงขั้นอริยสัจจะ เกิดการเปลี่ยนแปลงถึงขั้นจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลได้ การศึกษาถึงคุณสมบัติและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า เท่ากับเป็นการศึกษาถึงวิธีสอนตามหลักพุทธศาสตร์ และสามารถนำหลักการบางอย่างมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ หลักการสอนของพระพุทธเจ้านั้น (พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญเข้ม), 2561) ได้สรุปแบ่งเนื้อหาเป็น 3 หมวด ดังนี้

1. เกี่ยวกับเนื้อหาหรือเรื่องที่สอน เรื่องที่จะทำให้การสอนมีความสำคัญอย่างยิ่ง คนที่จะสอนคนอื่นต้องรู้ว่าอะไรจะเอาเรื่องอะไรมาสอน ต้องรู้เนื้อหาที่จะสอนให้เข้าใจอย่างกระจ่างแจ้งเสียก่อน และต้องคิดก่อนว่าจะเอาอะไรไปสอน ดังนั้น ผู้สอนควรได้คำนึงถึงหลักการสอนของพระพุทธเจ้า และนำมาเป็นแนวทางในการสอนได้ ดังนี้ 1) สอนจากสิ่งที่รู้ที่เห็นเข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจแล้ว ไปหาสิ่งที่เห็นเข้าใจได้ยาก เนื้อหาต้องเป็นเนื้อหาที่คนฟังเข้าใจง่าย ค่อยสอนโยงไปหาเนื้อหาที่เข้าใจยากหรือยังไม่เข้าใจตามลำดับ เช่น การสอนตามหลักอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์หนทางปฏิบัติให้เกิดความดับทุกข์ 2) สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกลงไปตามลำดับ หรือสอนเนื้อเรื่องทีละกลุ่มลึกลงไปตามลำดับขั้น 3) ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ก็สอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้ดู ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทดลองปฏิบัติจริง อย่างที่เรียกว่า สอนด้วยประสบการณ์ตรง 4) สอนตรงเนื้อหา ตรงเรื่อง ตรงประเด็น หรือที่เรียกว่าสอนตรงเนื้อหานั่นเอง สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นได้จริง 5) สอนเท่าที่จำเป็นพอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล ไม่ใช่สอนเท่าที่ตนรู้ หรือสอนแสดงภูมิว่าผู้สอนมีความรู้มาก 6) สอนสิ่งที่มีความหมาย ควรที่เขาค่อยเรียนรู้และเข้าใจ เป็นประโยชน์แก่ตัวเขา

เอง และการสอนสิ่งที่มีความหมายนั้น เห็นควรเทียบเคียงกับพระพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้า ในข้อหนึ่งที่ว่า “วาจาใดจริงถูกต้อง เป็นประโยชน์ เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น พระองค์เลือกตรัสวาจานั้น” (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2540)

2. เกี่ยวกับตัวผู้เรียน สิ่งที่คุณสอนต้องคำนึงถึงตัวผู้เรียน เนื่องจากผู้เรียนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกัน ทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม เพศ สถิติปัญญา ที่เรียกว่า “ความแตกต่างระหว่างบุคคล” จึงจะทำให้การสอนเกิดประโยชน์ต่อผู้เรียนมากที่สุด สิ่งที่คุณสอนควรยึดเป็นแนวทางในการสอน ดังนี้ 1) พระพุทธเจ้าจะทรงสอนใคร พระองค์จะทรงพิจารณาบุคคลผู้รับการสอนก่อนว่า บุคคลนั้น ๆ เป็นคนประเภทใด มีพื้นความรู้ความเข้าใจมากน้อยเพียงใด 2) ปรับวิธีสอนผ่อนให้เหมาะกับบุคคล ไม่สอนเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคล อาจใช้วิธีการต่างกัน และคำนึงถึงความพร้อมของบุคคล พิจารณาผู้เรียนเป็นราย ๆ ไป 3) สอนโดยให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง และ 4) การสอนดำเนินไปในรูปแบบที่ให้ผู้เรียนกับผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง

3. เกี่ยวกับวิธีการสอน คือ กรรมวิธีสำหรับเราให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ในระดับต่าง ๆ และการสอนที่จะเกิดผลดีและมีประสิทธิภาพนั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ เช่น สถิติปัญญา ความสามารถของนักเรียน ความเอาใจใส่ของครู และสภาพแวดล้อม สิ่งที่คุณสอนสามารถนำมาเป็นแนวทางในการสอนได้ 1) การเริ่มต้นที่ดีในการสอนนั้นเป็นจุดสำคัญมากอย่างหนึ่ง เพราะการเริ่มต้นที่ดีมีส่วนช่วยให้การสอนสำเร็จผลเป็นอย่างมาก อย่างน้อยก็เป็นเครื่องดึงดูดความสนใจ และนำเข้าสู่เนื้อหาได้ 2) สร้างบรรยากาศในการสอนให้เป็นกันเอง ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจ และให้เกียรติแก่ผู้เรียน 3) สอนมุ่งเนื้อหา มุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ 4) สอนโดยเคารพ คือ ตั้งใจสอน ทำจริง ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่มีค่า และ 5) ใช้ภาษาสุภาพ นุ่มนวล เหมาะสม

หลักการสอนของพระพุทธศาสนาเป็นการสอนที่มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์อย่างครบถ้วนทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผลและการพิจารณาด้วยตนเองมากกว่าการบังคับให้เชื่อ หลักการสอนของพระพุทธเจ้ายังเน้นความเหมาะสมทั้งด้านเนื้อหา ตัวผู้เรียน และวิธีการสอน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง นอกจากนี้ ยังเป็นการสอนที่ส่งเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง การมีส่วนร่วม และการคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล อันเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาและพัฒนาระบบการเรียนการสอนในปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

หลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าได้รับยกย่องว่า ทรงเป็น “พระบรมครู” หรือ “ศาสดาเอก” ในโลก เพราะพระองค์ทรงมีวิธีสอนที่ดีเยี่ยม ทำให้ผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง มีคำกล่าวว่าถ้าพระพุทธองค์ทรงตัดสินพระทัยจะแสดงธรรมโปรดใคร เขาผู้นั้นย่อมได้บรรลุผลไม่ระดับใดก็ระดับหนึ่ง (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2559) วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อจะทรงสอนใครแต่ละครั้ง พระองค์ก็ทรงอาศัยองค์ประกอบหลาย ๆ อย่างในการสอนบุคคลระดับต่าง ๆ ที่มีพื้นฐานความรู้ สถิติปัญญาที่แตกต่างกัน พระองค์ได้ประยุกต์คำสอนแต่ละลักษณะให้มีความเหมาะสม เป็นการสอนที่แสดงถึงพุทธลีลาของพระองค์ ที่สำคัญการสอนใน

ลักษณะนี้ของพระองค์เป็นการนำเนื้อหาที่มีอยู่มาทำการตีความ โดยอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ตามสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น แล้วนำเข้าสู่หลักการที่ถูกต้องตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาค้นคว้าแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพุทธวิธีการสอน มีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าไว้ดังนี้

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) (2559) ได้กล่าวถึงลีลาการสอนของพระพุทธเจ้าว่า เมื่อมองกว้าง ๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน 4 อย่าง ดังนี้ 1) สันติสนทนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา 2) สมาทปนา คือ จูงใจให้เห็นจริงด้วย ขวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ 3) สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้แก่วรรณกัลป์เกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก และ 4) สัมปหังสนา คือ ชโลมใจให้ชุ่มชื่น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับการปฏิบัติ

อรรถกถาชี้แจงเพิ่มเติมว่า ข้อ 1 ปลดเปลื้องความเคลาหรือความมืดมัว ข้อ 2 ปลดเปลื้องความประมาท ข้อ 3 ปลดเปลื้องความอิดคร้าน ข้อ 4 สัมฤทธิ์การปฏิบัติ จำ 4 ข้อนี้สั้น ๆ ว่า ชี้ให้ชัด ขวนให้ปฏิบัติ เร้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก้วกล้า ร่าเริง สรุปได้ว่า ลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า 4 อย่าง ที่ทรงใช้สอนและประสบสำเร็จเป็นอย่างดี มีองค์ประกอบเป็นคุณลักษณะพิเศษ คือ แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง

วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพุทธสาวก พุทธสาวิกา โดยใช้วิธีการต่าง ๆ ที่หลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของบุคคลที่จะรับการเทศนา สั่งสอน เนื่องจากแต่ละบุคคลมีความแตกต่างกัน ซึ่งวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าองค์มีลักษณะ ดังนี้ 1) อิทธิปาฏิหาริย์ เป็นการสอนที่อาศัยความสามารถพิเศษเฉพาะตัวของผู้สอน จะใช้กับผู้ที่ดี อหังขัง อย่างมีมีฉนาทวิภูติ เพื่อปราบให้สยบยอมรับฟัง 2) อาเทศนา ปาฏิหาริย์ คือ การตกใจ ทายใจจากสภาพจิตของบุคคล โดยพูดเป็นคำสั้น ๆ ที่กินใจและประทับใจ ช่วยกันขยายปริศนาธรรม และ 3) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ เป็นการกระทำที่พระพุทธเจ้าทรงใช้มากที่สุดและได้ผลมากที่สุด แม้จะใช้วิธีที่ 1 ถึง 2 แต่ต้องใช้วิธีที่ 3 ด้วยทุกครั้ง พุทธวิธีสอนนี้มีผู้รวบรวมไว้หลายวิธี เช่น พุทธทาสภิกขุ กล่าวว่าพระพุทธองค์ทรงพูดด้วยปาก ทำให้ดู อยู่ให้เห็น (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2540) เขียนไว้ในพุทธวิธีในการสอน ดังนี้

1. การสอนแบบบรรยาย มีวิธีการสอน ดังนี้ 1) ขึ้นเสนอหลักการหรือข้อเท็จจริง เช่น เรื่องการสอนเบญจศีลเบญจธรรม ผู้สอนจะอธิบายข้อดเว้น 5 ข้อ และข้อปฏิบัติ 5 ข้อ พร้อมเสนอข้อประกอบในแต่ละข้อ 2) ขึ้นซักไซ้ไล่เรียง ผู้สอนจะสนทนากับผู้เรียน ให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์หาเหตุผลว่า เหตุผลใดจึงต้องดเว้น (ศีล 5) และเหตุใดจึงต้องปฏิบัติตาม (ธรรม 5) และ 3) ขึ้นสรุปใจความสำคัญ เป็นขั้นที่ผู้สอนสรุปสาระสำคัญ

2. การสอนแบบไตรสิกขา คือ การสอนที่ผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอนของศีล สมาธิ ปัญญา 1) อธิศีลสิกขา คือ การควบคุมกาย วาจา ใจ ให้คิดดี ทำดี พูดดี 2) อธิจิตสิกขา คือ การฝึกอบรมจิตให้มั่นคง แน่วแน่ จดจ่อ ปลอดโปร่ง ตั้งใจที่จะรับรู้สิ่งดี ๆ และ 3) อธิปัญญาสิกขา คือ การฝึกอบรมให้เกิดความรู้ที่สูงขึ้น เริ่มจากความเห็นถูก ความคิดถูก วิธีการสอนนี้ ผู้สอนนำกระบวนการไตรสิกขาไปฝึกให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน โดยใช้

ร่วมกันกับวิธีสอนอื่น ๆ ด้วย ผู้สอนก็ควบคุมให้ผู้เรียนสำรวมกาย วาจา ใจ ให้ตั้งใจและบันทึกคำถามให้เกิดปัญญา

3. วิธีสอนแบบธรรมสากัจฉา คือ วิธีสอนที่ใช้หลักการสนทนาเป็นสำคัญ เป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และอภิปรายร่วมกัน วิธีการสอนแบบธรรมสากัจฉา เป็นวิธีการสอนที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บ่อยวิธีหนึ่ง ทรงใช้ถามนำคู่สนทนาเข้าสู่ความเข้าใจธรรม ส่งเสริมให้มีการสนทนาธรรมกันในหมู่สาวก วิธีการสอนแบบธรรมสากัจฉานี้ โดยกำหนดขั้นตอนให้เหมาะสมกับการเรียนรู้ของนักเรียน

4. วิธีสอนแบบอริยสัจ 4 มีกระบวนการสอน ได้แก่ การกำหนดปัญหา (ทุกข์) การตั้งสมมุติฐานของปัญหา (สมุทัย) การทดลองเก็บข้อมูลทำให้แจ้งด้วยตนเอง (นิโรธ) และขั้นวิเคราะห์ข้อมูลสรุปผล (มรรค) 1) กำหนดปัญหา ทุกข์เพราะมีอายตนะจริงหรือ 2) สาเหตุปัญหา ตามกระทบรูป ทำให้เกิดทุกข์ 3) ทดลองเก็บข้อมูล นำเสนอภาพให้นักเรียนดูหลายภาพ ทั้งน่าดูและไม่น่าดู และ 4) วิเคราะห์ข้อมูล การกระทบทำให้เกิดการปรุงแต่ง ตามกระทบรูปบางครั้งเป็นทุกข์ บางครั้งเป็นสุข

5. วิธีสอนแบบปจฉา-วิสัชนา วิธีการสอนแบบนี้จะมีปรากฏในพระไตรปิฎกจำนวนมาก คือ เป็นลักษณะถามตอบระหว่างผู้สอน ผู้เรียน ผู้สอนไม่ต้องตอบคำถามเอง แต่ผู้สอนจะกระตุ้นเร้าด้วยคำถามให้ผู้เรียนช่วยกันหาคำตอบ ผู้เรียนจะเกิดปัญญาด้วยตัวเอง

6. วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน เป็นวิธีสอนที่เน้นกระบวนการหาความจริงด้วยการตั้งคำถาม เพื่อนำไปสู่แนวทางในการหาคำตอบ ดังนี้ 1) การเห็นปัญหา และการวิเคราะห์ปัญหา 2) การเสนอเหตุแห่งปัญหา ในรูปของการตั้งสมมุติฐาน 3) การเก็บรวบรวมข้อมูล 4) การทดลอง/ทดสอบสมมุติฐานด้วยข้อมูล และ 5) การสรุปผล

จากพุทธวิธีการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว สรุปได้ว่า วิธีการสอนของพระพุทธเจ้า คือ สันติสนทนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้งเหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา สมาทปนา คือ จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้แก่วรรณกัลยาณจิตปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก สัมปหังสนา คือ ขโลมใจให้เข้มข้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติ ปลดเปลื้องความเลาหรือความมืดมัว ปลดเปลื้องความประมาท ปลดเปลื้องความอึดคร้าน สัมฤทธิ์การปฏิบัติ โดยสรุป 4 ข้อสั้น ๆ ว่า ชี้ให้ชัด ชวนให้ปฏิบัติ เร้าให้กล้า ปลุกให้ร่าเริง หรือ แจ่มแจ้ง จูงใจ แก่แล้วกล้า ร่าเริง สรุปได้ว่าลีลาในการสอนของพระพุทธเจ้า 4 อย่าง ที่ทรงใช้สอนและประสบสำเร็จเป็นอย่างดี มีองค์ประกอบเป็นคุณลักษณะพิเศษ คือ แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง

พระพุทธเจ้านอกจากจะทรงยึดหลักการสอนให้ผู้ฟังเข้าใจเหตุผล ชาบซึ่งในคุณค่า และปลุกเร้าให้หาญกล้าแล้ว พระองค์ยังทรงสอนให้เกิดความเข้มข้นเบิกบาน ไม่เหนื่อยหน่ายหรือท้อแท้ ให้มีความหวังในผลของการที่ได้ปฏิบัติตาม (วิทยา ทองดี และศุภวิทย์ โรมแพน, 2561) หลักการสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการสอนของพระองค์ได้อย่างชัดเจน “พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีสอนอันชาญฉลาด เมื่อพระองค์แสดงพระธรรมเทศนาจบลง ผู้ฟังจะสรรเสริญเสมอว่า แจ่มแจ้งจริง พระองค์ผู้เจริญ แจ่มแจ้งจริง พระธรรมเทศนาของพระองค์เหมือนหางของทีที่คว่ำ บอกหนทางแก่คนหลงทาง ส่องประทีปในที่มืด

ให้คนมีจักขุได้เห็นรูป” จึงสมควรอย่างยิ่งที่ผู้ทำหน้าที่ในการสอนจะได้ศึกษาและทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการสอนของพระพุทธเจ้า พร้อมกับยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ

หลักการจัดการเรียนรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นกระบวนการสอนที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง โดยทรงคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลและเลือกใช้วิธีการสอนให้เหมาะสมกับผู้เรียนแต่ละประเภท พระองค์ทรงใช้ลีลาการสอน 4 ประการ ได้แก่ การอธิบายให้เข้าใจชัดเจน การจูงใจให้เกิดศรัทธา การเร้าใจให้เกิดความกล้าหาญ และการสร้างความร่าเริงเบิกบานแก่ผู้เรียน นอกจากนี้ยังทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย เช่น การบรรยาย การสนทนา การถามตอบ การสืบสวนสอบสวน และการสอนแบบอริยสัจ 4 เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดปัญญาด้วยตนเอง พุทธวิธีการสอนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในการจัดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาในปัจจุบัน

องค์ความรู้ใหม่

จากที่กล่าวมาข้างต้น การจัดการเรียนรู้วิชาสังคมศึกษาเป็นรายวิชาที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน ให้สามารถเรียนรู้การดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นได้อย่างมีความสุข โดยการจัดการศึกษาที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญนั้น เป็นการผสมผสานแนวคิดทางการศึกษาของนักการศึกษาชาวตะวันตกเข้ากับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถแสดงได้ตามภาพที่ 1 ข้างล่างนี้

ภาพที่ 1: องค์ความรู้ใหม่

การจากภาพที่ 1 สามารถอธิบายองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาตามหลักพุทธ โดยสรุปเป็นหลักการสำคัญได้ 3 ประการ ดังนี้

1. การเรียนรู้ต้องเริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้เห็นและเห็นคุณค่าของการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยผู้เรียนเป็นผู้แสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้จากประสบการณ์และความสนใจของตนเอง ครูทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำและกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดฉันทะในการเรียนรู้ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาความรู้ ทักษะ และเจตคติที่ดีต่อการศึกษา อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับการปฏิบัติ (Learning by Doing) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่เน้นให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง ฝึกคิด วิเคราะห์ แก้ปัญหา และเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับหลักการทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้เกิดปัญญาจากการปฏิบัติจริง อันจะนำไปสู่การพัฒนาตนเองอย่างเป็นรูปธรรม

3. การเรียนรู้ต้องควบคู่กับความสนุกสนาน (Enjoy Learning) เป็นการจัดการเรียนรู้ที่สร้างบรรยากาศแห่งความสุข ความเพลิดเพลิน และความผ่อนคลายในการเรียน เพื่อกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความสนใจและมีเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้ โดยใช้กิจกรรมที่หลากหลาย เหมาะสมกับวัยและความสนใจของผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดความกระตือรือร้น ไม่เบื่อหน่าย และสามารถเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งยังส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดความรักในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

สรุป

การจัดการเรียนรู้กลุ่มสาระสังคมศึกษาเป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณภาพและสมรรถนะที่เหมาะสม สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างมีความสุข มีความเท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสันติสุข การจัดการเรียนรู้มิได้มุ่งเพียงการถ่ายทอดความรู้จากครูสู่ผู้เรียน แต่เป็นกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การตั้งคำถาม และการคิดวิเคราะห์ โดยครูมีบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ออกแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมการสืบค้นและการเรียนรู้ที่หลากหลาย อันนำไปสู่การพัฒนาทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนาที่มุ่งพัฒนามนุษย์อย่างเป็นองค์รวม ทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการพัฒนาปัญญาให้เกิดการคิดอย่างมีเหตุผลและดำรงชีวิตอย่างมีคุณธรรม จึงสามารถบูรณาการเป็นหลักการเรียนรู้ได้ 3 ประการ คือ ประการแรก การเรียนรู้เริ่มต้นที่ตนเอง (Self-Learning) ผู้เรียนต้องแสวงหาความรู้ คิดวิเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง โดยครูเป็นผู้กระตุ้นและชี้แนะให้เกิดฉันทะในการเรียนรู้ ประการที่สอง การเรียนรู้ควบคู่การปฏิบัติ (Learning by Doing) เน้นการลงมือทำจริง เรียนรู้จากประสบการณ์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจลึกซึ้งและนำไปใช้ได้จริง และ ประการที่สาม การเรียนรู้อย่างมีความสุข (Enjoy Learning) สร้างบรรยากาศที่สนุกสนาน ผ่อนคลาย และเหมาะสมกับผู้เรียน เพื่อส่งเสริมเจตคติที่ดีต่อการเรียนรู้และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2559). *พุทธวิถีการสอน* (พิมพ์ครั้งที่ 2). พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- บุรชัย ศิริมหาสาคร. (2545). *การศึกษาที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางของการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: บริษัท บุ๊คพอยท์ จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). *พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2540). *พุทธวิถีในการสอน*. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). กรุงเทพฯ: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).
- พระวิเทศพรหมคุณ (พิชาภพ บุญเข้ม). (2561). *การสอนสังคมศึกษาตามแนวพุทธ*. พระนครศรีอยุธยา: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิชัย ตันศิริ. (2547). *โฉมหน้าการศึกษาไทยในอนาคต: แนวคิดสู่การปฏิรูปในพระราชบัญญัติการศึกษา* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทยา ทองดี และศุภวิชญ์ โรมแพน. (2561). *แนวทางการพัฒนาการสอนสังคมศึกษาตามแนวพุทธยุค Thailand 4.0*. *วารสารวิชาการธรรมทรรศน์*, 18(2), 281-294.
- วิภาพรรณ พินลา และวิภาดา พินลา. (2561). *การจัดการเรียนรู้สังคมศึกษาในยุคศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2540). *พุทธวิธีสอนจากพระไตรปิฎก*. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด.